

שלמה מורג

מסורת שומרון ומסורת תימן: נקודות מפגש

1. במאמר זה מבקשים אנו לדון בתופעה שעניינה מציאותם של קווי תיחום (איזוגלוטות) בין מסורות לשון עבריות. תופעת קווי תיחום עולה, כידוע, מעצם קיומם של להגים ומן התהליכים שהביאו לידי היווצרותם. מרכזית היא בחקר התפוצה הגאוגרפית של להגים ובבירור היחסים שביניהם. אולם בחקר הבלשני של מסורות לשון לא הוצגו היחסים שביניהן כתופעה שניתן להגדירה כקווי תיחום, אלא במעט.¹ דרך זאת של ניסיון להציג את היחסים בין המסורות מאפשרת לנו לראותם בצורה ברורה יותר. ושמא אפשר להוסיף, שמסורות הלשון העבריות והארמיות משקפות ברבים מקוויהן להגים עבריים וארמיים. במאמר זה נדון בתופעות במסורות שהן רחוקות זו מזו מבחינת רקען ההיסטורי, ככל שהוא ידוע לנו: לשון התורה במסורת השומרנית (להלן מ"ש) ולשון חכמים במסורת תימן (להלן מ"ת).

2. בניין פֶּעַל או "הבניין הכבד קל העין"?

2.1 במסורת תימן של לשון חכמים ובמאגר המלים העבריות שבלשון הדיבור של יהודי תימן – ובהיקף מסוים אף במקורות אחרים – מצויות צורות פועליות אשר מבחינת כתיבן ניתן לראות בהן צורות של בנייני פֶּעַל וּנְתַפְּעַל, אלא שמבחינת הגייתן קמוצה בהן פ' הפועל. צורות אלה כבר נידונו לפני שנים;² במרוצת הזמן ניתוסף בעבודת מפעל מסורות הלשון של עדות ישראל חומר רב לעניין זה, ולפיכך יש מקום להעלות את הנושא בהרחבה מסוימת ובדרך מקיפה יותר של השוואה. ניתן להבחין שתי קטגוריות בתצורה זאת של פֶּעַל וּנְתַפְּעַל: האחת כוללת את פועלי עו"י וע"ע (ופעלים בני שורשים שע' הפועל שלהם היא מס ול' הפועל היא נון) כגון מְצַיֵן, מְצַיֵן, מְצַיֵן, יְתַפְּקֵן; השנייה כוללת פעלים שאינם שייכים לגזרות אלה (וראה 2.2). את הקטגוריה האחרונה נכנה בשם פֶּעַל, ואת הראשונה בשם פֶּעַל₂. בהקבלה לכך ישמשו לנו לבניין החוזר הציונים נְתַפְּעַל₁ וּנְתַפְּעַל₂. תצורת פֶּעַל₂ וּנְתַפְּעַל₂ היא מקבילתה של תצורת פוּלַל והתפולַל.

1. ראה מורג, תשמ"ז; הנ"ל, תשמ"ח₂.

2. ראה מורג, תשי"ז; הנ"ל, תשי"ח. לביבליוגרפיה על ספרות המחקר ראה אלדר, כרך ב, עמ' 384;

ייבין, תשמ"ה, עמ' 582.

2.1.1 נימוקים אחדים לכך שאנו רואים בפעל₂ ובנתפעל₂ קטגוריה לעצמה. שכיחותה הרבה ביחס של תצורה זאת בבניינים אלה – וזהו נימוק סינכרוני; העובדה שתצורה מיוחדת – תבניות פולל ונתפולל – נוהגת בגזרות אלה גם בלשון המקרא, ובצורות אחדות גם בארמית המקראית (מרומם, התרוממת) – וזהו נימוק דיאכרוני; העובדה שתצורה זהה לחלוטין שכיחה בגזרות אלה גם בארמית התרגום (ראה להלן 2.7.1) – וזה הוא נימוק משווה, שאפשר לראותו, לגבי מסורות לשון חכמים, כסינכרוני.

2.2 נביא כאן רשימה מלאה, ככל הידוע לנו, של השורשים אשר צורות של בנייני פעל₁ ונתפעל₁ נקרות בהם:

א ב ק: וּמְאָבְקִים (שביעית ב, ב) – בכתב־יד קאופמן.³
א ג ד: יְתַאָּבְדָה לולב וערבה – במ"ת, בשירתו של שלם שבזי.⁴
א כ ל: גִּיתְאָבְלוּ (תמיד ב, א) – בכתב־יד קאופמן.⁵
א נ ח: "רבי נתן אומר: אנחה מְתַאָּבְח" (ברכות נט ע"ב) – במ"ת;⁶ הַתְאָבְח – בלשון הדיבור.⁷

א פ ה: "הרוצה לאפות מְתַאָּפֶה לו" – במ"ת, בכתב־יד של מדרש הגדול.⁸
ב ד ל: מְתַבְדֵּל – בלשון הדיבור של יהודי תימן.⁹
ג ד ר: מְתַבְדֵּר – במ"ת;¹⁰ לְהַתְבְּדֵר – בכתב־יד של מדרש הגדול.¹¹
ג ל ג: מְזַלְגִין במשמע "מגזימים" – במ"ת, בכתב־יד של מדרש הגדול.¹²
ד מ ה: מְדַמִּים – במסורת הניקוד הבלגי.¹³
ז ל ה: מְזַלְפִין (שבת יט, ג) – במ"ת, בכתב־יד מן המאה השש־עשרה (כתב־יד נחום).¹⁴

3. ראה בראשר, תש"ס, עמ' 125–126. סימן הריפוי שעל הבית – ולא הקמץ לבדו – הוא המלמד על מהותו של הבניין, שכן בכתב־היד מצויים חילופים בין קמץ לבין פתח.
4. רצהבי, תשל"ד, עמ' 523.
5. בראשר, תש"ס, עמ' 126. במשנה ה: גִּיתְאָבְלוּ.
6. בניקודו של הרב עמר.
7. מפי הרב יחיא אלשיך. לצורה מְתַאָּבְח בלשון הדיבור ראה שבטיאל, תרצ"ו, עמ' 10.
8. רצהבי, תשל"ו, עמ' 305.
9. שבטיאל, תרצ"ו, עמ' 10.
10. כך בניקודו של הרב עמר (ברכות יז ע"א). שבטיאל (תרצ"ו, עמ' 10) מביא צורה זאת מלשון הדיבור של יהודי תימן.
11. רצהבי, תשמ"ב, עמ' 389 (ערך מס' 65).
12. שם, עמ' 391 (ערך מס' 81).
13. ייבין, תשמ"ה, עמ' 582.
14. ראה קארה, עמ' 34; גמליאל, עמ' 52. בניקודו של הרב עמר מְזַלְפִין. לתקופת ניקודו של כתב־היד ראה מורג, תשל"ו, עמ' ח.

- ח ט פ: מְחַטְפִּין (סוכה ד, ד) – במ"ת.¹⁵
- ח נ פ: מְחַנְפִּים – במ"ת, בכתב-יד של מדרש הגדול;¹⁶ יְחַנְפוּ, יְחַנְפוּ – בלשון הדיבור של יהודי תימן.¹⁷
- ט מ א: נִיטְמוּ – במסורת הניקוד הבבלי.¹⁸
- י ג נ: תְּתַיְגְּי – במ"ת, בשירתו של שלם שבזי.¹⁹
- כ ב נ: "מאי כבונות שְׁמִיכָנִין אותן" (שבת נד ע"א) – במ"ת.²⁰
- ל ח ס: מְלַחֵם במשמע "מדביק" – במ"ת, בכתב-יד של מדרש הגדול.²¹
- נ מ ק: מְתַנְמְקִין במשמע "מתחכמים להרע" – במ"ת, בכתב-יד של מדרש הגדול.²²
- ס פ ג: נִיסְתָּפֵג – במסורת הניקוד הבבלי.²³
- ע נ ק: מְעַנְקִין במשמע "מגיעין" – במ"ת, בכתב-יד של פירוש המרגלית למדרש הגדול.²⁴
- ע ק ד: מְעַקְדִין (תמיד ד, א) – במ"ת.²⁵
- פ ג ס: נְתַפְגְּמָה (ערכין י ע"ב) – במ"ת.²⁶
- פ ג ש: "כיעקב שְׁנַתְפֹּשׁ עם המלאך" (דברים רבה ט, ד); "שְׁנַתְפֹּשְׁתִי עם המלאך" (שם יא, ג).²⁷
- פ כ ח: מְפַכְחְתוּ במשמע "מביאה אותו לידי ערנות" – במ"ת, בכתב-יד של פירוש המרגלית למדרש הגדול.²⁸
- ק נ א: לְהַתְקַנֵּא – במ"ת ובלשון הדיבור.²⁹
- ר ג ל: מְתַרְגֵּל – בלשון הדיבור של יהודי תימן.³⁰
15. שבטיאל, תרצ"ח, עמ' 99. גם בכתב-יד נחום; ראה גמליאל, עמ' 52.
16. ייבין, תשכ"ה, עמ' 72.
17. שבטיאל, שם.
18. ייבין, תשמ"ה, עמ' 583. ניקודה של הטית איננו ודאי.
19. רצהבי, תשל"ד, עמ' 523. אפשר שפ' הפועל בתיבה זאת קמוצה בהשפעת שם העצם יְגוֹן (הערת מר צמח קיסר).
20. בניקודו של הרב עמר.
21. רצהבי, תשמ"ב, עמ' 389 (ערך מס' 66). אפשר שהקמץ הוא תשלום דגש; ראה הערה 31 להלן.
22. רצהבי, תשמ"ב, עמ' 391 (ערך מס' 82; שתי היקרויות).
23. ייבין, תשמ"ה, עמ' 583; הניקוד אינו ודאי במלואו.
24. רצהבי, תשל"ו, עמ' 312.
25. שבטיאל, תרצ"ח, עמ' 99.
26. בקריאתו של הרב אלשיך.
27. בקריאתו של הרב אלשיך.
28. רצהבי, תשל"ו, עמ' 305.
29. בקריאתו של יוצא חוביש (מערב תימן; רשם מר זהר נדאף).
30. שבטיאל, תרצ"ו, עמ' 10. צורה זאת נוהגת בלשון הדיבור ליד מְתַרְגֵּל.

רחב: מתרחבת – במ"ת, בכתב-יד של מדרש הגדול.³¹
 רמז: מְרָמְזִין – בלשון הדיבור של יהודי תימן.³²
 רפה: "בהמה שאכלה כרשינין לא יריצנה בחצר בשביל שְתַרְפָּה" (שבת נג ע"א) –
 במ"ת.³³

שכר: גְּשֶׁתְּכָרוּ – במ"ת (בכתב-יד של מדרש הגדול)³⁴ ובמסורת הקריאה³⁵ ובלשון
 הדיבור.

שׁוה: גְּשֶׁתּוּ – במ"ת (בכתב-יד של מדרש הגדול),³⁶ מְשֶׁתּוּת (במדבר רבה ב, טז)³⁷
 ובלשון הדיבור.³⁸

שׁלם: מְשֶׁתְּלָם – בלשון הדיבור של יהודי תימן.³⁹
 שלק: מְשֶׁלֶק (מעשרות א, ה) – במסורת הניקוד הבלבי.⁴⁰
 שפה: גְּשֶׁתְּפָה (גיטין ב, ו) – במ"ת;⁴¹ גְּשֶׁתְּפָה – בכתב-יד דיינארד מס' 138
 שבספריית בית המדרש לרבנים בניו-יורק.⁴²
 תלש: מְתַלְשִׁין (כיפורים ו, ד) – במ"ת, בכתב-יד נחום.⁴³

2.2.1 הרינו רואים אפוא, שבמ"ת רבה ביחס תפוצתו של בניין זה. במסורת הניקוד
 הבלבי מעטות צורותיו; במקורות אחרים הוא נדיר ביותר. מסתבר שלפנינו מסורת
 תימנית עצמאית, שאין טעם להטיל ספק בקדמות שורשיה.⁴⁴ אף נוסף, שהיקרותו של

31. רצהבי, תשל"ו, עמ' 305. רק הריש מנוקדת בתיבה זאת. בכתב-יד של מדרש הגדול נמצאות גם
 הצורות הבאות, שע' הפועל שבהן היא או חית, ואשר אפשר שגם הן שייכות לבניין הַתְּפַעֵל,
 אבל ודאות אין בדבר: גְּשֶׁתְּהָה (ייבין, תשכ"ה, עמ' 72; ממסורות תימן שבימינו רשמתי גְּשֶׁתְּהוּ
 [וכך שבטיאל, תרצ"ו, עמ' 12], ובצדה גְּשֶׁתְּהוּ; מתאַחות, גְּתַחְחוּ (ייבין, שם). במסורות תימן
 בימינו דגושה החית בשורש זה בבניינים הכבדים (שבטיאל, שם). אפשר להוסיף לקבוצה זו את
 מְסַעְרִין (בכתב-יד נחום; וגמליאל, עמ' 39) ואת גְּסַתְּפָה (כתובות א, ו; שבטיאל, שם, עמ' 10).

32. נרשם מפי יוצא חוביש.

33. בניקודו של הרב עמר.

34. ייבין, תשכ"ה, עמ' 72.

35. נרשם מפי יוצא חוביש.

36. ייבין, תשכ"ה, עמ' 72.

37. לפי קריאתו של הרב יחיא אלשיך.

38. שבטיאל, תרצ"ז, עמ' 10.

39. שבטיאל, שם.

40. ייבין, תשמ"ה, עמ' 582.

41. בניקודו של הרב עמר. ויש קוראים גְּשֶׁתְּפָה.

42. ראה בן-טולילה, עמ' 52. סימן הריפוי מעל הפא הוא המוכיח, שהרי הנקדן אינו מבדיל בין קמץ
 לבין פתח. בן-טולילה מניח שהריפוי הוא תולדת השפעתה של התיבה שמוי, אבל אין כל ראיה
 שתכריע שלא לשייך את הצורה לבניין גְּתַפְעֵל.

43. ראה קארה, עמ' 34; וגמליאל, עמ' 52; קיסר, תשמ"ו, עמ' 20 הערה 4.

44. לעניין המסורת התימנית הקדומה ראה מורג, תשמ"ד.

הבניין בלשון הדיבור של יהודי תימן מלמדת על מידת חיותו, ותצורתם של יסודות עבריים שנשתקעו בלשונות הדיבור יש שהיא מלמדת על מסורת קדומה.⁴⁵ מרביתן של צורות הבניין של בינוני הן; מצויות בשכיחות מעטה גם צורות של עבר (ראה ערכי אנה, פגש) ומקור (ראה ערך גדר).

2.3 הוצר במחקר על צורות בודדות של פעלים בניקוד הבבלי שהן דמויות בניין פֻעַל, אלא שפ' הפועל באה בהן בצירי שלא לפני גרונית, או שסימן הריפוי בא בהן מעל ע' הפועל: רִיָּקְנָה, רִיָּקְנָה, רִיָּקְנָה, קִיָּפָה (מעשרות א, ז);⁴⁶ לִיָּפָה,⁴⁷ מִתְּכַפֵּר.⁴⁸ מבחינת תבניתם ורקעם קשה לראות בפעלים אלה צורות עבר של בניין פֻעַל;⁴⁹ ונראה, שלפנינו צורות בודדות שאינן מצטרפות לכלל קטגוריה.

2.4 בנייני פֻעַל-נְתַפְעֵל

בניינים אלה, העשויים להתפרש מבחינת תנועת פ' הפועל (חולם עברי = קמץ ארמי) כמקביליהם העבריים של פֻעַל, וְנְתַפְעֵל,¹ שכיחותם בלשון חכמים, ככל הידוע לנו, מועטת. והרי הממצא:

א כ ל : "וחתה מן המְאֻקְלוֹת הפנימיות" (תמיד א, ד) – בכתב־יד קאופמן.⁵⁰
ה ג נ : "אדם שאינו מהוֹגֵן" (יומא לא ע"א) – במ"ת⁵¹ ובלשון הדיבור של יהודי תימן.⁵² השורש הוא, כידוע, גזור תואר, שמקורו ככל הנראה יווני.
י א ש : "יואשתי ציצית מטלית" – בכתב־יד אחד של סידור רס"ג; כתב־יד אחרים: 'יאשתי'.⁵³ עניינה של המובאה – כפי שפירש זולאי – "הרחקתי והסירותי ציצית מטלית".⁵⁴ צורת בניין פֻעַל בשורש זה אין לנו לגביה אלא היקרות זאת; לעומת

45. ראה ברגרין; בר־אשר, תשמ"ט.

46. ייבין, תשמ"ה, עמ' 582. מובאת שם צורה אפשרית נוספת לקטגוריה זאת: גִּזְרָה (= גזר אותה).

47. שם, עמ' 515.

48. שם, עמ' 552. על צורות פֻעַל וְנְתַפְעֵל של כפ"ר שבהן בא בניקוד הבבלי סימן הריפוי מעל ע' הפועל העיר בן־חיים, תשל"ו,² עמ' 82 הערה 28.

49. כך מסווג ייבין (שם, עמ' 582) את הצורות שתבניתן פֻעַל; אלא שככל הנראה כוונתו היא לצורות פֻעַל שאין ע' הפועל דגושה בהן, ולא לצורות שמבחינה היסטורית אפשר לשייכן לעבר של פֻעַל. אשר לצורות כפ"ר הנזכרות, ראשית יש להזכיר שלידן מצויות גם צורות ש' הפועל דגושה בהן (ייבין, תשמ"ה, עמ' 515, 526; ועוד יש להעיר, שפ' שוואית דגושה דגש חזק כמעט אינה מצויה במסורת הניקוד הבבלי (ייבין, שם, עמ' 345, 347).

50. בר־אשר, תשמ"ה, עמ' 126.

51. בניקודו של הרב עמר.

52. נרשם מפי הרב אלשיך.

53. ראה ילון, תשל"א, עמ' 143.

54. ראה שם.

זאת שכיחה בו ביחס צורת בניין נְתַפּוּעַל: נתיואש. היא מצויה בכתב־יד קאופמן, בקטעי גניזה למסכת אבות, בפיוט⁵⁵ ובשרידי הירושלמי מן הגניזה.⁵⁶

ס ער: וסוּעַרְתּוּ (כלאיים א, ז) – בכתב־יד פארמה.⁵⁷

ר ג ז: מְרוּעָזִין (גדרים כא ע"ב) – במ"ת.⁵⁸

ר קן: ⁵⁹נְתַרְקָנָא (גדרים י, ב) – במסורת הניקוד הבלבי⁶⁰ ובכתב־יד דיינארד.⁶¹

צורת נְתַפּוּעַל זאת נפוצה בספרות.⁶²

ש נ א: "אל תקרא למשונאי אלא למשניאי" – בכתב־יד של גניזה, כמובאה של צורה מקראית (משלי ה, לו: "כל מְשַׁנְּאֵי אהבו מות").⁶³

אין אנו כוללים ברשימה זאת את נְתַאֲזְנָה שבלשון חכמים, שמשמעו "נגרמה לו הונאה",⁶⁴ משום שבסיס הפועל נגזר משם העצם אֲזַנָּה.

בסיכומו של דבר מועט, כאמור, הממצא, וחלקן של הצורות גזורות שם הן, ולפיכך אין להגיע לידי מסקנה של ממש לגבי מידת חיותם של הבניינים בלשון חכמים.⁶⁵

2.5 פְּעַל בְּאֵרֵמִית

צורות בודדות במסורת תימן של תרגום אונקלוס: אֲתַאֲנָחוּ (שמות ב, כג), וכן בצורות אחרות משורש זה באותו בניין;⁶⁶ מְלַחֵיךְ (במדבר כב, ד).⁶⁷ מסורות אחרות של ניקוד התרגום מקיימות בפעלים אלה צורות של בנייני פְּעַל וְאֲתַפְּעַל.⁶⁸

55. מראי מקומות למקורות אלה: אפשטיין, עמ' 255; ילון, קונטרסים, שנה א, ב, עמ' 35; בר־אשר, תש"ם, עמ' 30.
56. גינצבורג, עמ' 4 שו' 2: "שמא נתיואשו מקרית שמע".
57. הנמן, עמ' 157. בכתב־יד אחרים, ובכללם כתב־יד קאופמן, סיערתו. הגמן סבר שיש כאן עניין פונולוגי, מעתק של u/o אבל אין צורך בהנחה זאת: המסורת הבלבית של המקרא מלמדת על בניין פועל בשורש זה עצמו: ויִסְעֶרְהוּ (איוב כז, כא; ייבין, תשמ"ה, עמ' 583); ואף יִסְעֶר (הושע יג, ג) עניין הוא לכאן.
58. לפי ניקודו של הרב עמר.
59. כידוע, שורש תנייני שנגזר מן ריקן.
60. ייבין, תשמ"ה, עמ' 583.
61. בן־טוֹלִיֵּלָה, עמ' 64.
62. ראה מילון בן־יהודה, בערכי השורש רִקֵּן (עמ' 6736).
63. מורג, 1988, עמ' 26 (מס' 83).
64. ייבין, תשמ"ה, עמ' 583. למקורות אחרים ראה מילון בן־יהודה.
65. מלשון השירה התימנית אפשר להוסיף את אֲתַנְעֶר (רצהבי, תשל"ד, עמ' 523).
66. במ"ת של תרגום אונקלוס. ראה דלמן, עמ' 304, וכך בניקודו של התאג'.
67. דלמן, עמ' 251.
68. ראה במהדורת שפרבר.

צורות בודדות בארמית הבבלית במ"ת: מְסַתְיִ = עוֹבְר (שבת ז ע"א), מְצַטְתָּא = קשורה (בבא בתרא פ ע"א), מְצַטְנָת = "תהיה קשורה"⁶⁹ (שם), וכן בצורות אחדות של הפועל זמן, כגון מְזַמְנָת (נדרים כד ע"א). צורות אלה של זמן יש לשייך לבניין פֶּעֶל₂ (ראה 2.1) וככל הנראה לפנינו כאן תולדה של השפעת ארמית התרגום על מ"ת של הארמית הבבלית (לצורות ארמית התרגום בשורש זה ראה 2.7.1).

בארמית השומרנית מצויה, ככל הידוע לי, עדות אחת לשימוש של בניין אֶתְפַּעֵל, והיא מן השורש זמ"ן: *izdāmānu* = נודמנו.⁷⁰

בסורית של ארץ-ישראל ניתן לגלות עקבות של שימוש בנייני פֶּעֶל ואֶתְפַּעֵל; מאחר שניקודן של התיבות הוא חלקי, ניתן לעמוד על מהות תנועת פ' הפועל לפי ציוני סימני הריפוי בפעלים שע' הפועל שלהם היא ג, כ, ת או ד.⁷¹ ריפוי של אותיות אלה מלמד, ככל המסתבר, שלפנינו בניינים אלה ולא פֶּעֶל ואֶתְפַּעֵל; ונראה שהיקף שימושם של בניינים אלה בלהג זה של ארמית זאת היה גדול למדי.⁷²

2.6 בנייני פועל ואֶתְפַּעֵל בארמית

צורות של בניינים אלה בארמית של תרגום אונקלוס – כגון רִזְקִינוּ (שמות יב, לו), מתרוקן, סוֹפֵק, מְסוֹבֵר, אשתותך,⁷³ – רובן גזרות שם ואינן מעיקר ענייננו כאן, ולפיכך אין אנו מעירים עליהן אלא דרך הילוכנו.

2.7 פֶּעֶל₂ ונתפֶּעֶל בארמית ובעברית

צורות אלה (כאמור, של פועלי עו"י וע"ע ושל פעלים שבשורשיהם באות מס כע' הפועל וגון כלי' הפועל) מצויות הן בתחומיה של הארמית הן בתחומיה של העברית.

2.7.1 בארמית:

א. בניקודם של תרגום אונקלוס ותרגום יונתן והוא שכית, כגון קָמִים, רָמִים, חֵיִךְ,⁷⁴ זָמִין.⁷⁵ אף בטקסטים ארץ-ישראליים של תרגום: מְסִיִּיף.⁷⁶

69. מורג, תשמ"ח¹, עמ' 161–162.

70. בן-חיים, תשכ"ז, עמ' 189. כפי שמעיר בן-חיים, שם, ניתן לשייך צורה זאת גם לבניין אֶתְפַּעֵל.

71. ראה בראש, תשמ"ז, עמ' 118–124.

72. השורשים שבהם יש מקום להנחה, שרפיון התיו מלמד על בניינים אלה, הם: בד"ר, חת"ם, ית"ר, צד"ק, שת"ף, שת"ק.

73. ראה דלמן, עמ' 250; דודי, עמ' 196.

74. דלמן, עמ' 89.

75. דודי, עמ' 195.

76. קאהלה, II, עמ' 22 (כתב-יד D; מובא אצל בן-חיים, תשל"ז¹, עמ' 82 הערה 28).

ב. בארמית הבבלית:

בקטע של גניזה: "ומסִימֶת בחדה" (בירה ו ע"ב).⁷⁷

במ"ת, בצורות בודדות של עבר: חִיָּה (מועד קטן יז ע"א),⁷⁸ חִיטִי (בבא בתרא נח ע"א);⁷⁹ ובשכיחות גדולה קצת יותר בצורות של בינוני, כגון: מְצִיָּן, מְצִיָּרִי = מנידים (חגיגה ג ע"א);⁸⁰ מְצִיָּלִי = מכניסים (תענית י ע"א), מְחֻטְטִי (יבמות סג ע"א), מְלַפְפִּי = מעוצבות (בבא מציעא עד ע"א).⁸¹

בבבלין אֲתַפְעֵל מצויות במ"ת של הארמית הבבלית צורות בודדות, כולן מן השורש לפ"ף: מְלַפְפִּי (בבא מציעא עד ע"א), מְלַפְפֶּה (שם), מְלַפְפֵּן (שם).⁸²

2.7.2 בעברית מצוי הבבלין במ"ת בהיקף רב, ודוגמות לכך הן צורות כגון מְצִיָּן, מְגַבֵּב, יִתְפַּקֵּן.⁸³ במסורת העברית המשתקפת בניקוד הבבלי היקף התופעה הוא מצומצם.⁸⁴ זעיר שם זעיר שם מופיעות צורות בודדות של בניינים אלה גם במסורות עבריות אחרות.⁸⁵

2.8 במסורת שומרון מרובות צורות שבהן באה a (ā) ⁸⁶ אחרי פ' הפועל, בצורות עבר – כגון: kāfār = כיפר, sāfār = סיפר; בצורות עתיד – wyēkāfār = ויכפר;⁸⁷ בבבלין החוזר: betāsefu = בהתאספו.⁸⁸

לפנינו בניינים שהם מקביליהם של פִּעַל וְהִתְפַּעֵל, אלא שתנועה ארוכה באה בהם אחרי פ' הפועל, וע' הפועל אינה מוכפלת.

77. מורג, 1988, עמ' 25 (מס' 81a).
78. מורג, תשמ"ח, עמ' 221 § (10.311). אף הצורה החלופית חִיָּה מצויה במסורת זאת.
79. שם, עמ' 243 § (11.311).
80. שם, עמ' 223 § (10.342, 10.3421).
81. שם, עמ' 244 § (11.35).
82. לראשונה שבצורות אלה ראה שם, עמ' 247 § (11.44). שתי הצורות האחרות נשמטו בטעות מן המובא בספר.
83. ראה מורג, תש"ז. על המובא שם יש להוסיף: רצהבי, תשל"ד, עמ' 523 (זמן, מְכַנֵּן); הנ"ל, תשל"ו, עמ' 305 (מְחִיקָה); קארה, עמ' 34; גמליאל, עמ' 42, 52. בשורשים מסוימים מצוי חילוף בין בניין פִּעַל לבין בניין פִּעַל, כגון מְכַנֵּן/מְכַנֵּן (פרה ז, ז), מְצַנֵּן (ברכות טו ע"ב בקריאת יוצא חוביש שבמערב תימן/מְצַנֵּן (בניקודו של הרב עמרם), ועוד.
84. ייבין, תשמ"ה, עמ' 582–583: צורות מן השורשים ש"ר, חנ"ן, המ"ם.
85. ראה שבטיאל, תרצ"ז, עמ' 10 הערה 5 (הוא מביא שם את הערות של ילון לגבי עותק של משניות דפוס נאפולי שנמצאו בו כמה מלים מנוקדות: בסנהדרין ז, י נוקדה המלה מכמינין כאילו לא הייתה בכתב י אחרי ע' הפועל: מְכַמֵּן; בר"אשר, תש"ם, עמ' 125 (מְמַמֵּן).
86. ליחס שבין תנועות אלה ראה בן-חיים, תשל"ו, עמ' 34.
87. בן-חיים, שם, עמ' 82. לצורות אלה בגזרת פ' גרונית ראה שם, עמ' 91; בגזרת ל' גרונית – שם, עמ' 99.
88. שם, עמ' 87; לצורות הבבלין החוזר בגזרת פ' גרונית – עמ' 92.

2.8.1 לגבי מסורות אחרות העמדנו את ההבחנה בין פֶּעַל₁ ונתפֶּעַל₁ לבין פֶּעַל₂ ונתפֶּעַל₂. הבחנה זאת עומדת, כפי שראינו, על קריטריון ברור: במסורות העבריות האחרות, ובעיקר במ"ת ובארמית, קבוצת פֶּעַל₂ ונתפֶּעַל₂ היא מבחינה לקסיקלית חטיבה שתחומיה מוגדרים לשתי גזרות, ע"ו וע"ע, כבנייני פּוֹלֵל ונתפּוֹלֵל.

הבחנה זאת אין לקבעה לגבי השומרונית. בגזרת ע"ע⁸⁹ נוהגת מסורת שומרון: א. תצורה על דרך הפועל השלם, כגון tēqallē = תקלל, witfällālla = ואתפללה.

ב. תצורה על דרך פּוֹלֵל: tūləl = תעולל, yēsübēbinn'u = יסובבנהו.⁹⁰
ג. תצורה בתבנית פֶּעַל-התפֶּעַל: zāmēm = זמם (דברים יט, יט),⁹¹ amārārem = המאריים, titgādēdu = תתגדדו.

בגזרת ע"ו:⁹²

א. תצורה על דרך הפועל השלם, כגון לְקַיֵּם, אינה נקריית במסורת הקריאה של התורה.

ב. בפועל אחד, בשש (שמות לב, א), נוהגת תצורה על דרך ע"ע: baššaš.

ג. תצורה על דרך פּוֹלֵל נוהגת בשני פעלים: kūnēnu = כוננו, wērūmēminnē'u = וארוממנהו.⁹³

ד. תצורה על דרך פֶּעַל אינה מתועדת במסורת הקריאה של התורה; אבל חיבור שומרוני בדקדוקה של המסורת – ראה בהמשכם של דברים – מלמד על קיומה של תצורה זאת בכוח, בצורות כגון *qāwəṁ, *yēqāwəṁ (מן קו"ם), *šāyəṁ, *yēšāyəṁ (מן שי"ם).⁹⁴

2.8.2 מהו מעמדה ההיסטורי של תצורת פֶּעַל-התפֶּעַל במסורת שומרון? נדון בעניין זה ראשונה מנקודת ראותו של חכם לשון שומרוני, הגדול שבמדקדקיה של העדה, אביי־יצחק (אבו אסחק אברהים בן פרג בן מארות), בן המאה השנים־עשרה. בחיבורו

89. ראה שם, עמ' 83.

90. בעקבותיו של אביי־יצחק רואה בן־חיים בצורות אלה וכן בצורות פּוֹלֵל מפועלי ע"ו (ראה בהמשכם של דברים) פעלים רבעיים. מבחינה היסטורית אפשר לראות את צורות פּוֹלֵל הן בעברית המקראית הן במ"ש כתולדת צורה רבעית, פּוֹלֵל (השווה בלאו, עמ' 147-151; מורג, תשי"ו, עמ' 351 הערה 13). אבל מבחינה סינכרונית, מבחינת מעמדן במסורת השומרונית עצמה, צורות אלה הן לכל עניין ודבר מקבילותיהן של צורות פּוֹלֵל שבעברית המקראית.

91. זמ"ם הוא שורש הוזה צורנית לזמ"ן, משום העובדה הידועה של הגיית מ' סופית ונ' סופית בשווה. אף חשיבות לכך, שכנגד הצורה יָזְמו (בראשית יא, ו), שבנוסח הסברני, גורס הנוסח השומרוני יזמנו, וההגייה היא yēzāmēnu (בן־חיים, שם, עמ' 117, § 2.7.12); כלומר, תבנית פֶּעַל בשורש שתבנית זאת מצויה בו במספר מסורות עבריות וארמיות (ראה לעיל).

92. לתצורת גזרה זאת ראה שם, עמ' 83, 111.

93. בן־חיים, תשל"ז, עמ' 262.

94. לדברי אביי־יצחק בעניין זה ראה בן־חיים, תשי"ו, עמ' 94 שו' 15-17.

"ספר המסלול"⁹⁵ בשערו העשירי שעניינו הפועל הכבד, מגדיר אבי־יצחק את הפועל הכבד⁹⁶ כתבנית שיש בה "יותר משלוש אותיות". תבנית זאת יש בה שני סוגים: (א) פועל שיש בו שלוש אותיות, "אלא שיש בו תמורה לאות רביעית";⁹⁷ (ב) פועל שמספר אותיותיו עולה על שלוש. הן התבנית הראשונה הן התבנית השנייה יש בכל אחת מהן שני סוגים.

בתבנית הראשונה:

(אא) פעלים אשר בא בהם, בין פ' הפועל לע' הפועל, "שוכן נח";⁹⁸ כלומר, שפ' הפועל שלהם תנועתה פתח גדול, וע' הפועל תנועתה פתח קטן, כגון אסף, כפר. סוג זה של פעלים נקרא "פועל שמוט ע' הפועל".⁹⁹

(אב) פעלים אשר ע' הפועל דגושה בהם, כמו דבר, גרש.

התבנית השנייה (ב), שני הסוגים שבה הם: (בא) הפועל הרבעי כמו כונן, כלכל;

(בב) צורות ההפעיל.

ענייננו בקטיגוריה (אא). המחבר חוזר אל פעלים אלה בהמשך דיונו¹⁰⁰ ומפרש את הגזרות שבהן הם באים בעבר, בעתיד ובציווי. ועוד דבר של חשיבות הוא אומר לנו כאן, והוא, שאף על פי שבתורה נמצא הבניין בשורשים מסוימים ובזמנים מסוימים בלבד, הרי בכוח (ו)כוננו, כנראה, לאפשרות הימצאו במסורת הלשון העברית שמחוץ לתורה) פֿעל הוא בניין שלם לכל עניין ודבר.¹⁰¹

כיצד אפוא רואה אבי־יצחק את צורות פֿעל במסורת עדתו? ודאי הוא שאינו יכול להגדירן במונחי הבלשנות ההיסטורית, כלומר כצורות שהן מקבילותיו של בניין פֿאעל שבערבית. ככל הנראה לי, לכך הוא מתכוון באמרו שצורות אלה יש בהן "שוכן נח" – כלומר כאילו נכתבו כצורות בניין פֿאעל של הערבית, באלף אחרי פ' הפועל. פירוש אחר לצורות פֿעל השומרוניות הצייע בן־חיים.¹⁰² הוא מפרש צורות אלה כגוני־צורנים (אלומורפים) של בניין פֿעל, כלומר כצורות של בניין זה שבטל בהן המכפל, וכתמורה לכך נתארכה התנועה; לפיכך הוא מכנה בניין זה "הבניין הכבד קל־העין". ראייה זאת של צורות פֿעל השומרוניות מבטלת מכול וכול את זיקתן לצורות בניין פֿאעל ההיסטוריות. בניין זה נדיר הוא בעברית, אבל, כידוע, לא נעלם

95. נתפרסם על ידי בן־חיים, תשי"ז.

96. שם, עמ' 84 שו' 1 ואילך.

97. ב'תמורה' תרגמתי את "תעוילן" שבמקור הערבי; בן־חיים תרגם "תשלום".

98. במקור "סאכן לין"; בן־חיים תרגם "אות נחה מרוככת".

99. במקור "מחדוף אלעין"; בן־חיים תרגם "חסר (דגשות) העין".

100. בן־חיים, שם, עמ' 94–95.

101. בן־חיים, תשי"ז, עמ' 95 שו' 7–8; והשווה בן־חיים, תשי"ח, עמ' 232.

102. ראה בן־חיים, תשל"ז, עמ' 83.

לגמרי, והוא מתגלה בנוסח המקרא המקובל בצורות יסער (הושע יג, י), משפטי (איוב ט, טו), מלושני (תהלים קא, ה), כך הכתיב; הקרי מלשני, ואפשר שגם בצורות אחרות.¹⁰³ הבניין החוזר נדיר עוד יותר: והתגשו (ירמיהו כה, יח).

סוגיית לשון שבירורה מתבקש כאן היא, האם ביטול קבוע של המכפל שכיח במסורת השומרנית. אין הדבר כך: ההנחה, שהקטיגוריה שלפנינו – בנייני פצל והתפצל – נוצרה כתוצאה של ביטול המכפל אין לה סיוע ממקום אחר בתצורת העברית השומרנית. ביטולו של המכפל נוהג במסורת זאת של העברית רק בסוג מצומצם ביחס של צורת – שמות עצם מגזרת ע"ע צמודי כינויי גוף, כגון batkimma = בַּתְּקָם לעומת bitti = בַּתִּי¹⁰⁴ – וכאן אין אנו מוצאים הארכה תמורת ביטולו של המכפל.

אין בידינו אפוא כל עובדה של ממש המלמדת שיש לראות את תבניות פצל והתפצל במ"ש כגוני-צורנים (אלומורפים) של בנייני פצל והתפצל, שיסוד תצורתם באיבוד המכפל. אין ללמוד לעניין זה מתופעות של ביטול הדגש בנסיבות מסוימות במסורת טבריה ובמסורות אחרות,¹⁰⁵ אף לא מן החילוף שבין צורת פצל בשורש מסוים (צו"ה) בזמנו של המדקדק אבי-יצחק לבין צורת פצל במסורת הקריאה הנוהגת בימינו.¹⁰⁶ חילופים מעין אלה מובנים, והם נוהגים אף במסורות אחרות.¹⁰⁷

103. לפרטים נוספים ולניסיון לגיתוח סמנטי של צורות אלה ראה מורג, תשכ"ט, עמ' 120–125.
104. בן-חיים, שם, עמ' 66. המקרים האחרים המובאים שם ובעמ' 67 לעניין ביטול המכפל אינם מצטרפים לכדי קטגוריות מורפולוגיות כוללות, שלא כסוגיית בנייני פצל והתפצל; ואף בקטגוריה הנזכרת של השמות מגזרת ע"ע בא המכפל בנסיבה מורפ-פונמית מוגדרת: רצף של שלושה עיצורים (*battkimma).
105. ידועות התופעות המותנות של ביטול המכפל בלשון המקרא וי שוואית, מ של בינוני, עיצור שמעיקרו היה בו השווא נע, כגון חַקְקָם, מְשַׁנְּאֵי וכן בשורשי ל' הפועל נון: תַּעֲנֶנֶה [רות א, יג], תַּאֲמָנָה [ישעיהו ס, ד]. תופעות אלה הן, כאמור, מותנות, ובעיקר חשובה לגבי דיונו העובדה, שאין בהן הארכת התנועה כתמורה לביטולו של המכפל. והם הדברים גם לגבי הצורות הידועות במסורות שונות של לשון חכמים: צַפְּרֹן, סְכִין, שְׁפֹד (ראה בראשון, תש"א, עמ' 16; קוטשר, עמ' תמה; ייבין, תש"ם, עמ' 216) והדומות להן; צורות אלה בודדניות הן, ואין להביאן כראיה מסייעת לפירושו של היחס ההיסטורי שבין פצל לבין פצל כתולדת ביטול הדיגוש, משום הטעם הנזכר: אין בהן תמורה של הארכת תנועה. אף החילוף שילוח/שלת (בראשון, תש"ם, עמ' 113) הוא בודדני. הקטגוריה היחידה שבה לפנינו תמורה כזאת (תשלום דגש) בכשיחות של ממש היא, כידוע, שינוי התנועות שלפני גרניים, שמחויבי מכפל הם לפי חוקי התצורה של הלשון; וקטגוריה זאת ודאי שאין היא עניין לדינונו. אף יש לתמוה מה טעם תחול תמורה כזאת בתבניות-האב שהולידו את פצל ונתפצל במ"ש, שהגייתה ותצורתה חתומות בחותם מובהק של מכפל יותר ממסורתה של טבריה.
106. בן-חיים, תש"ז, עמ' 83.
107. כגון מַתְּלִישׁוֹן/מַתְּלִישׁוֹן (2.2). אין צריך לומר שחילופים כאלה יכולים להיווצר בתהליך המסירה של מסורת הקריאה, שהרי הכתיב יכול להתפרש הן לכאן הן לכאן.

2.8.3 אשר לעניין ההתאמה הפונולוגית בין תבנית פֶּעַל במ"ש לבין בניין פועל במסורת המקרא המקובלת: עובדה היא, שהמעטק הידוע כ"כנעני" ($\bar{a} < \bar{o}$) חל במ"ש, אבל מרובים חריגיו. באותה תבנית מוצאים אנו במ"ש כפלי תצורה, האחד שתחולת המעטק מתגלה בו והשני שהוא נטול המעטק, כגון בצורות הבינוני $\text{arrūmāš} = \text{šēlās}$ הָרוּמַשׁ בצדו של $\text{nātān} = \text{nōtān}$; במשקל $\text{qatāl} : \text{sālom} = \text{sālom}$ שלום בצדו של šēlās = שלוש.¹⁰⁸

2.8.4 לאור הטיעונים שהובאו כאן מסתבר לומר, שמכריעה מבחינת ההיגיון המסקנה המשייכת את צורות פֶּעַל השומרוניות ואת צורות הבניין החוזר הַתְּפַעֵל לבניינים השמיים שבהם באה $\bar{a}$ אחרי ע' הפועל (פֶּאֶעַל, תְּפַאֲעֵל בערבית). מעמדן ההיסטורי של צורות אלה הוא כמעמדן של בנייני פועל והתְּפַעֵל בלשון המקרא. בצורות פֶּעַל והתְּפַעֵל השומרוניות אין אנו מוצאים כפלי תצורה מן הסוג הנזכר (2.8.3), כלומר אין במסורת זאת צורות בניין פועל. אבל עובדה זאת אין בה לסתור את הפירוש המוצע, שכן אין היא פוגמת בעיקרי הטיעון.

2.8.4.1 בקו זה של תצורה נפגשות אפוא מ"ש ומ"ת. אין צריך לומר, שקיימות כאן שאלות שאין לגביהן תשובות של ממש, ובעיקר, האם ממשיכות הצורות שבמ"ת קו של תצורה שנהג כבר בתקופת הבית הראשון, ואשר עליו אפשר מלמדות צורות בודדות כגון מֶאֶסְפִּי (ישעיהו סב, ט), תְּרַצְחו (תהלים סב, ד) בניקוד הטברני,¹⁰⁹ או שמא חתומה תצורה זאת בחותם הארמית בימי הבית השני.

2.8.5 שכיחות שימושם של בנייני פֶּעַל והתְּפַעֵל במסורת שומרון

2.8.5.1 בניין פֶּעַל משמש בארבעים ושישה שורשים בזמנים שונים. והרי רשימת השורשים:¹¹⁰

א ה ב: עבר, עתיד בינוני פועל	ב ק ע: עתיד
א ח ז: עבר, עתיד, ציווי	ג א ל: עבר, עתיד, בינוני פועל, מקור
א ל ס: בינוני פועל	ג ב ל: בינוני פועל
א ס פ: עבר, עתיד, בינוני פועל, מקור	ג ע ל: עבר, עתיד
א ר ר: בינוני פועל	ז מ ס: עבר

108. ראה בן-חיים, תשל"ז, עמ' 60-61. מגויות שם עשר קטגוריות צורניות פועליות ושמניות (ומלבדן מלים בודדות) שאין בהן עקיבות בתחולת המעטק.

109. ראה בן-חיים, תש"ה, עמ' 232 (ושם גם לעניין הדיגוש ב"תרצחו"); מורג, תשכ"ט, עמ' 120-121.

110. הרשימה נערכה על פי הקונקורדנציה שערכה בן-חיים, תשל"ז. בקונקורדנציה מצוינות צורות פֶּעַל והתְּפַעֵל כ"פֶּעַל ב", "התְּפַעֵל ב". לעניין הקשיים בקביעת מהותן המורפולוגית של צורות העבר והעתיד של פֶּעַל ראה בן-חיים, תשל"ז, עמ' 83.

נחש: עבר, עתיד, בינוני פועל, מקור	זמן: עתיד
נפש: עתיד	טהר: עבר, בינוני פועל, מקור
סחר: ציווי	כבד: עבר, עתיד, ציווי, מקור
ספר: עבר, עתיד, ציווי, מקור	כעס: עבר
פאר: עתיד	כפר: עבר, עתיד, ציווי, מקור, סביל
פגע: עתיד	עבר, סביל עתיד
פעל: עבר	לחך: עתיד, מקור
פקח: עתיד	לחץ: עתיד, בינוני פועל
צוי: עבר, עתיד, ציווי, בינוני פועל, מקור, סביל עבר	מהר: עבר, עתיד, ציווי, בינוני פועל, מקור
צחק: עבר, עתיד, בינוני פועל, מקור	מחץ: עבר, עתיד, ציווי
צעק: עבר, עתיד, בינוני פועל, מקור	מלא: עבר, עתיד, מקור
קטר: סביל עתיד	מעל: עבר, מקור
קשר: בינוני פועל	נאף: עבר, בינוני פועל
רחס: עבר, עתיד	נאץ: עבר, עתיד, בינוני פועל
רחף: עתיד, בינוני פועל	נהג: עתיד
שאב: עתיד, בינוני פועל, מקור	נהל: עבר
שאל: עבר, עתיד, ציווי, בינוני פועל	נחב: עבר ¹¹¹
תעב: עתיד	נחל: עבר
	נחס: עבר, עתיד, מקור

אף באחד מן השורשים הללו אין צורות בניין פֿעַל נוהגות. לעומת זאת מצויים שורשים רבים (כגון: בק"ש, קנ"א, קר"ע, שב"ץ, שב"ר, של"ה, של"ם, שר"ת) שנוהגות בהם צורות פֿעַל בלבד. חלוקה לקסיקלית זאת ודאי שאינה מסייעת לראות בבניין פֿעַל תולדתו של בניין פֿעַל מחמת איבוד המכפל.

2.8.5.2 בניין התפֿעַל משמש בשבעה שורשים:

יצב: עתיד, ציווי	אסף: עבר, מקור ¹¹²
נהל: עתיד	גדד: עתיד
פאר: ציווי, מקור	הפך: בינוני
	חבא: עתיד

111. שורש תנייני, שנוצר מתוך צורת הנפעל של חבא.

112. קביעתה של צורת המקור אינה מוחלטת (ראה בן-חיים, תשל"ז, בערכו).

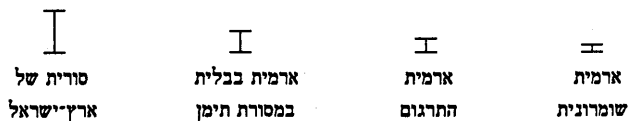
שניים מן השורשים הללו (אס"ף, פא"ר) נוהגים גם בבניין פֶּעַל. בכל השורשים אין צורות התפֶּעַל נוהגות; צורות אלה משמשות בשורשים אחרים, ובהם לבדם.

2.9 תיאור גראפי משווה של יחסי השכיחות של הבניינים במסורות השונות.

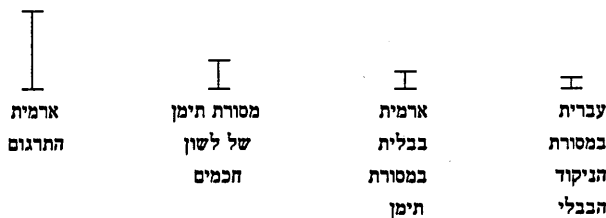
(א) פֶּעַל₁ והתפֶּעַל₁ בעברית: 113

(ב) פֶּעַל₁ ואתפֶּעַל₁ בארמית:

(ג) פֶּעַל₂ והתפֶּעַל₂ בעברית ובארמית:

113. בתרשים מצטרפים לאחד שני הבניינים בכל מסורת. לגבי מ"ש אין החלוקה לשתי הקטגוריות של הבניינים – (1) (2) – תופסת (ראה לעיל § 2.8.1).

וליד mašfūt אנו מוצאים את הצורה māšfāot (כמימושה של צורת הסמיכות משפחות).

עובדה זאת חשובה היא לקביעת מעמדה ההיסטורי של תופעת הגייה זאת במ"ת. קרוב היה להניח, שהתופעה נולדה במסורת זאת כתוצאת השפעתה של אסכולת טבריה. באה מ"ש ומוכיחה בעליל כי לפנינו קו הגייה קדום, שאינו תלוי כל עיקר בכללי ההגייה של האסכולה הטברנית.

3.2 משקל קָטָל: הן במ"ש הן במ"ת (הדברים אמורים, כמובן, לגבי מסורת לשון חכמים) שכיח ביותר משקל זה כמקבילם של הסגוליים. משקל זה במ"ש¹¹⁸ (feqad/feqād) רוב השמות הבאים בו מקביל להם – כפי שהראה בן-חיים – משקל סגולי במסורתה של טבריה. והרי דוגמות אחדות: בְּגָד = bēgād; נֶזֶם = nēzām; נֶדָר = nēdār; בְּקָר = bēqar; כֹּס = kēwās; שֶׁטַי = šētāy.

על היקף שכיחותו של משקל קָטָל במ"ת יכולים אנו לעמוד עתה מעבודתו של קיסר.¹¹⁹ מחקרו העלה, שמכלל השמות הבאים במשנה נוהגת מ"ת משקל קָטָל ב-102 שמות עצם, שמות פרטיים ושמות פעולה, ואין לך מסורת ממסורות לשון חכמים של עדות ישראל או כתב-יד מנוקד שמשקל זה רווח בהם כבמ"ת. אף במסורת הניקוד הבבלי (כשלושים שמות עצם) מצומצמת היקרותו של משקל זה ביחס למ"ת.¹²⁰

דוגמאות אחדות ממ"ת: בָּלַע (בבא מציעא ג, ח 2x), גָּלַד (מקוואות ט, ב, ד), דָּמַע (טהרות ב, ג), הִנֵּף (סוכה ג, יב); ראש השנה ד, ג; מנחות י, ה; בכל המקומות האלה מצויה גם הצורה הַנּוּף, מְקָר (כתובות ג, ח ועוד); מְשָר (כלאיים ב, ו 2x), נָפַט (שבת ב, ב), סָדַק (עדות ד, יב); אהלות יא, א, סָפַג (כלאיים ט, ג); מועד קטן ג, ב, צָבַע (ערכין ו, ה ועוד), קָדַח (נגעים ו, ח 2x ועוד), קָמַט (נידה ה, ח; נגעים ז, א).¹²¹ היקפה הגדול של תחולת המשקל בשתי מסורות עבריות חשובות שאינן תלויות זו בזו היא עובדה בעלת משמעות; ויש לשאול, אם תולדת השפעת הארמית לפנינו¹²²

118. להצגת העניין במ"ש ראה בן-חיים, תשל"ו², עמ' 191. הדוגמות שלהלן לקוחות מן הלוחות המפורטים של תצורת השם הבאים בספר זה (עמ' 361–367). להבדלים המפליגים בתצורת השם בין מ"ש לבין מסורתה של טבריה ראה שם, עמ' 179–182. לתנועה ארוכה במ"ש כמקבילתו של שווא נע טברני ראה עמ' 39.

119. חיבורו של קיסר (תשמ"ט), כתיבורה של קדיה פלמן על משקל קָטָל (ראה ברשימת הקיצורים), מלמד על מידת ערכן של מסורות שבעל-פה גם לבידור סוגיות מורפולוגיות. בכך תשובה לשאלתו של שרביט (ראה שרביט, תשמ"ח, עמ' 70) בעניין זה.

120. ראה קיסר, תשמ"ט, עמ' 145: טבלאות הסיכום המראות את היחס בין תפוצתו של משקל זה במ"ת לבין תפוצתו בכתב-יד קאופמן ובניקוד הבבלי הן מאלפות ביותר.

121. קיסר, תשמ"ט, עמ' 34, 35, 37, 40, 43, 52, 53, 55. לראשונה צוינה שכיחותו של המשקל במ"ת בידי "שבטיאל ז"ל. ראה שבטיאל, תרצ"ח, עמ' 63. ושם, הערה 8: "משקל זה שימושו מרובה בפי התימנים, ומכמעט כל שם סגולי הוא בפי אחרים, בפי התימנים הריהו במשקל זה".

122. לעניין זה ראה גלוסקא, עמ' 80.

וכפי שנטו חכמים להסביר את עצם היקרותו בעברית של טבריה, שבה הוא, כידוע, נדיר ביחס, או תולדת תהליכים שחלו בלהגים עבריים קדומים, בין תהליכים פונולוגיים בין תהליך גזירה מצורת הריבוי (קָטְלִים) של השמות הסגוליים – מכל מקום, תהליכים שאינם תלויים בארמית.¹²³ לא נאריך כאן בעניין זה, ונסתפק בציון עובדה אחת: במ"ת של לשון חכמים אנו מוצאים מספר לא-קטן של שמות הבאים הן במקרא הן במשנה וחילופים במשקליהם: במשנה קָטְל הוא משקלם, ואילו במקרא בני משקלים אחרים הם.¹²⁴ עובדה זאת מלמדת אף היא על עצמיותה של תצורת קָטְל בתולדותיה של העברית במסורות שאינן טברניות.

3.3 נו"י: צורה זאת, ביוד סופית חרוקה, יחידאית היא במ"ת. היא באה בכל היקרויותיה של התיבה, אבל בתיבה זאת לבדה.¹²⁵ לעומת זאת, במ"ש אחיות לה, כגון גוּי = guwwi.¹²⁶ משמע, תופעה שבמ"ת בודדה היא, מתפרשת פונולוגית לאורה של מ"ש. ומבחינת קווי התיחום: תופעה שהיא על גבול ההיעלמות במסורת אחת חיה היא וקיימת במסורת אחרת. והרי יחסים מסוג זה שכיחים בתולדות התגבשותם של להגים.¹²⁷

3.4 תבנית קָטְיָה בשמות עצם מגזרת ל"י: במסורת תימן היא נוהגת בצורות כגון קָרִית שָמַע, בְּרִיָה, פְּרִיָה וְרִבְיָה.¹²⁸ במ"ש מתועדת התבנית בצורות כגון gibyā = גוּיָה; nibyāk = נְבִיָאָה;¹²⁹ libyā = לְבִיָא.¹³¹ התבנית רווחת, כידוע, במסורות לשון אחדות, בניקודם של כתבי-יד,¹³² בתעתיקים ובלהגים ארמיים.

123. השווה בן-חיים, תשל"ז, עמ' 189.
124. ראה קיסר, תשמ"ט, עמ' 148–149. כגון צָכַע בל"ח לעומת צָכַע במקרא.
125. ראה מורג, תשכ"ג, עמ' 51.
126. בן-חיים, תשל"ז, עמ' 46. ואוסף לאמור שם, שההגה w היה מעיקרו הגה-מעבר, וכדרכם של הגיי-המעבר הוכפל (ראה מורג, תשי"ב).
127. תופעה זאת מצויה, כידוע, גם במסורות אחרות ובניקודם של כתבי-יד. ראה אלדר, עמ' 162–165; בראשר, תש"ם, עמ' 43–45. צודק בראשר באמרו (שם, עמ' 44), כי לגבי ניקודה של יוד סופית חרוקה בכתבי-יד יש להבדיל בין המקורות השונים; במקורות מסוימים מצוין החיריק תנועת i, ואילו באחרים תפקידו הוא ציון עיצוריותה של היוד הסופית.
128. ראה שבטיאל, תרצ"ח, עמ' 66.
129. בן-חיים, תשל"ז, עמ' 65.
130. שם, עמ' 67.
131. שם, עמ' 150.
132. ראה את דיונו המקיף של פרופ' קוטשר ז"ל במאמרו הקלאסי "לשון חז"ל" (קוטשר, עמ' צט-קד).

רשימת הקיצורים

- אלדר = מסורת הקריאה הקדם-אשכנזית, מהותה והיסודות המשותפים לה ולמסורת ספרד: כרך א, ענייני הגייה וניקוד, עדה ולשון ד, ירושלים תשל"ט; כרך ב, ענייני תצורה, עדה ולשון ה, ירושלים תשל"ט.
- אפשטיין = י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, ירושלים תש"ח.
- בלאו J. Blau, "Studies in Hebrew Verb Formation", *HUCA* 42 (1971), = בלאו PP. 147-151
- בן-חיים, תשי"ז = ז' בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, כרך א, מבוא, כתבי הדקדוק, ירושלים תשי"ז.
- בן-חיים, תשי"ח = ז' בן-חיים, "מסורת השומרונים וזיקתה למסורת הלשון של מגילות ים-המלח וללשון חז"ל", לשוננו כב (תשי"ח), עמ' 223-245.
- בן-חיים, תשכ"ז = ז' בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, כרך ג, ספר ב, קול רינה ותפילה, ירושלים תשכ"ז.
- בן-חיים, תשל"ז₁ = ז' בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, כרך ד, מלי תורה, ירושלים תשל"ז.
- בן-חיים, תשל"ז₂ = ז' בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, כרך ה, לשון תורה, ירושלים תשל"ז.
- בן-טולילה = י' בן-טולילה, מסורת צרפתית-איטלקית של לשון המשנה, עדה ולשון יד, ירושלים תשמ"ט.
- בר-אשר, תשל"ה = מ' בר-אשר, משנה כתב-יד פרמה ב' לסדר טהרות, דברי מבוא למהדורת הצילום של כתב היד, ירושלים תשל"ה, עמ' 1-20.
- בר-אשר, תש"ם = מ' בר-אשר, פרקים במסורת לשון חכמים של יהודי איטליה, עדה ולשון ו, ירושלים תש"ם.
- בר-אשר, תשמ"ז = מ' בר-אשר, "שתי תופעות בדקדוק הפועל בסורית של ארץ-ישראל", מחקרים בלשון ב-ג (תשמ"ז), עמ' 111-126.
- בר-אשר, תשמ"ט = מ' בר-אשר, "בחינות בחקר המרכיב העברי בערבית היהודית החדשה במזרח ובמערב", מסורות ג-ד (תשמ"ט), עמ' 147-169.
- ברגריין = נ' ברגריין, "לשון הדיבור היהודית בגולה כמקור לחקר העברית", לשוננו לד (תשל"ל), עמ' 165-175.
- גינצבורג = ל' גינצבורג, שרידי ירושלמי מן הגניזה, ניו-יורק תרס"ט.
- גלוסקא = י' גלוסקא, השפעת הארמית על לשון המשנה, עבודת דוקטור באוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשמ"ח.
- גמליאל = ח' גמליאל, "מערכת הפועל בלשון חכמים לפי כתב-יד תימני עתיק", מסורות ג-ד (תשמ"ט), עמ' 37-71.

גרבל = א' גרבל, ביקורת על יג"פ גומפרץ, מבטאי שפתנו, ירושלים תשי"ג, לשוננו
 יט (תשי"ד), עמ' 83-92.

G. Dalman, *Grammatik des Jüdisch-Palästinischen Aramäisch*, = דלמן
 Leipzig 1905

דודי = ע' דודי, דקדוק תרגום אונקלוס על-פי כתבי-יד מן הגניזה, עבודת דוקטור
 באוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשמ"א.

T. Harviainen, "De Karaitis Lithuaniae: Transcriptions of = הארוואינן
 Recited Biblical Texts, Description of the Pronunciation Tradition,
 and Peculiarities of the Shewa", *Orientalia Suecana* 38-39 (1989-1990),
 pp. 36-44

הנמן = ג' הנמן, תורת הצורות של לשון המשנה על-פי מסורת כ"י פרמה (דה רוסי
 138), תל-אביב תש"ם.

ייבין, תשכ"ה = י' ייבין, "מלים מנוקדות ב'מדרש הגדול' כתבי-יד יהודה לוי נחום
 בחולון", לשוננו כט (תשכ"ה), עמ' 71-74.

ייבין, תש"ם = י' ייבין, "ניקוד מלים וצורותיהן בכתבי-יד ותרומתם למלון
 ולדקדוק", דברי הקונגרס העולמי הששי למדעי היהדות, כרך ד, עמ' 215-222.
 ייבין, תשמ"ה = י' ייבין, מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הבבלי, ירושלים
 תשמ"ה.

ילון, תשל"א = ח' ילון, פרקי לשון, ירושלים תשל"א.

כתבי-יד נחום = סדר מועד עם פירוש הרמב"ם בערבית, כתבי-יד בנוסח תימן, יצא
 לאור בידי יהודא לוי נחום, חולון תשל"ו.

מורג, תשי"ב = ש' מורג, "לבעיית היכפלותם של הגיי המעבר", תרביץ כג (תשי"ב),
 עמ' 236-239.

מורג, תשי"ז = ש' מורג, "בניין פֶּעַל ובניין נִתְפַּעֵל", תרביץ כו (תשי"ז), עמ'
 349-356.

מורג, תשי"ח = ש' מורג, "עוד לעניין פֶּעַל וְנִתְפַּעֵל", תרביץ כז (תשי"ח), עמ' 556.
 מורג, תשכ"ג = ש' מורג, העברית שבפי יהודי תימן, ירושלים תשכ"ג.

מורג, תשכ"ט = ש' מורג, "המסורת הטברנית של לשון המקרא: הומוגניות
 והטרוגניות", פרקים ב (בעריכת א"ש רוזנטל), ירושלים תשכ"ט-תשל"ד, עמ'
 105-144.

מורג, תשל"ו = ש' מורג, דברי מבוא לסדר מועד של המשנה - כתבי-יד בנוסח תימן,
 יצא לאור בידי יהודא לוי נחום, חולון תשל"ו.

מורג, תשמ"ד = ש' מורג, "המקרא ומסירתו בתימן - הערות אחדות", ארחות תימן,
 ירושלים תשמ"ד, עמ' 26-35.

מורג, תשמ"ז = ש' מורג, "קווי תיחום ויחסי מבנה: עיון משווה בתופעות לשון בסורית, בארמית בבליית ובמנדעית", לשוננו נא (תשמ"ז), עמ' 42-59.
מורג, תשמ"ח, = ש' מורג, ארמית במסורת תימן - לשון התלמוד הבבלי, ירושלים תשמ"ח.

מורג, תשמ"ח, = ש' מורג, "לשון חז"ל - העדויות שבעל-פה: מהותן וערכן", דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, ישיבות מרכזיות, הלשון העברית והארמית, ירושלים תשמ"ח, עמ' 39-53.

S. Morag, *Vocalised Talmudic Manuscripts in the Cambridge Genizah Collections*, Vol. I, Taylor - Schechter Old Series, Cambridge 1988

פלמן = ק' פלמן, חילופי צורה במסורות לשון, עדה ולשון ה, ירושלים תשמ"ב.

P. Kahle, *Masoreten des Westens*, Stuttgart 1927-1930 = קאהלה

G. Khan, *Karaite Bible Manuscripts from the Cairo Genizah*, = קאן
Cambridge 1990

קארה = י' קארה, "מסורות תימניות בלשון חכמים על-פי כתב-יד מן המאה השש-עשרה", לשוננו מד (תש"ס), עמ' 24-42.

קוטשר = י' קוטשר, מחקרים בעברית ובארמית, ירושלים תשל"ז.

קיסר, תשמ"ז = צ' קיסר, ניקודה של מסכת יומא עפ"י מסורת תימן, רחובות תשמ"ו.
קיסר, תשמ"ט = צ' קיסר, המורפולוגיה של השמות במשקלים פֻעַל, פֻעַל במשנה עפ"י מסורת תימן בהשוואה למסורת הבבליית ולמסורת הטברנית, עבודת גמר באוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשמ"ט.

רצהבי, תשל"ד = י' רצהבי, "לשון ודקדוק בשירת שבזי", ספר הזיכרון לחנוך ילון (בעריכת י' קוטשר, ש' ליברמן ומ"צ קדרי), רמת-גן תשל"ד, עמ' 512-546.
רצהבי, תשל"ו = י' רצהבי, "עיוני לשון במדרש הגדול", בר-אילן יג (תשל"ו), עמ' 282-320.

רצהבי, תשמ"ב = י' רצהבי, "לקט לשונות ממדרש הגדול", עיונים בספרות חז"ל, במקרא ובתולדות ישראל, מוקדש (כך) לפרופ' ע"צ מלמד (בעריכת י"ד גילת, ח"י לזין וצ"מ רבינוביץ), רמת-גן תשמ"ב, עמ' 376-397.
שבטיאל, תרצ"ז = י' שבטיאל (דמת'י), "מסורות התימנים בדקדוק לשון חכמים", קונטרסים לענייני הלשון העברית, שנה א, קונטרס א (תרצ"ז), עמ' 8-15.

שבטיאל, תרצ"ח = י' שבטיאל (דמת'י), "מסורות התימנים בדקדוק לשון חכמים II". קונטרסים לענייני הלשון העברית, שנה ב (תרצ"ח-תרצ"ט), עמ' 61-69; 99.
שרביט, תשמ"ח = ש' שרביט, "מחקר לשון חז"ל - הישגים וצרכים", דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, ישיבות מרכזיות, הלשון העברית והארמית, ירושלים תשמ"ח, עמ' 61-73.